

Kâf Suresi Örneğinde Mekki Surelerdeki Medenî Ayetler Meselesi

Mustafa Kayhan

Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir Ana bilim dalı Öğretim Üyesi
m61kayhan@hotmail.com

"Yemin olsun ki biz; gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk çökmeydi. (Resûlüm!) Onların dediklerine sabret. Güneşin doğuşundan önce de batısından önce de Rabbini hamd ile tesbih et." Kâf, 50/38-39.

Öz

Mekke'de inen ayet ve sureler Mekki, Medine'de inenler ise Medenî olarak isimlendirilmiştir. Her müfessirin, Mekki ve Medenî ayet ve surelerin neler olduğunu bilmesi gerekir. Mekki ve Medenî ayet ve sureler konusuna tüm tefsir usûlü kaynaklarında çok önem verilmiştir. Bir çok müfessir de Mekki ve Medenî ayet ve sureler konusuna tefsirlerinde değinmiştir. Bunların içinde bir de Mekki surelerdeki Medenî ayetler ve Medenî surelerdeki Mekki ayetler meselesi vardır. Ulumu'l-Kur'ân âlimleri ve müfessirler, bu kapsamdaki ayetleri doğruya yakın bir biçimde tespit etmek için çok uğraş vermişlerdir. Bu makalede Mekki olan Kâf suresi örneğinde Medenî oldukları rivayet veya iddia edilen ayetlerin Mekki olma ihtimali araştırılmış, ilgili ayetlerin ileri sürülen delillerle Mekki oldukları ispatlanmıştır. Rivayet veya iddia edildiği gibi Medenî olmadıkları da tespit edilmiştir. Ayrıca bu makalede ilgili ayetlerin tespitinde ve varılan sonuca göre tefsir edilmesinde rivayeti öne almanın sebep olduğu eksikliklere ve dirayeti dikkate almanın getirdiği artılara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mekki-Medenî İlmi, Mekki-Medenî Ayet, Kâf 38-39. Ayetlerin Mekki-Medenî Oluşu

Problem of Medanian Verses in Meccian Surahs

According to the Reference of Qaf Surah

The verses and surahs landed in Macca were entitled as Maccian and also the others landed in Madina were entitled as Madanian. It is obligatory for every explicator to know which verses and surahs are Maccian or Madanian. There has been a great emphasis on the subject of Maccian and Madanian verses and surahs in all of the commentary books. Many explicators also had mentioned the subject of Maccian and Madanian verses and surahs in commentary books. Besides, among those, there is also the problem of Madanian verses in Maccian surahs and Maccian verses in Madanian surahs. The scholars of Quranic sciences and explicators have worked much to appoint the verses in this context as correctly as they can. In this article, according to the reference of Maccian Qaf surah, it has been searched of the possibility of the verses that are narrated or claimed to be Madanian, to be actually Maccian and it has been proved that the relevant verses are Maccian by the evidence asserted. It has also been made firm that they are not Madanian as narrated and claimed. Furthermore, to determine the concerned verses and according to the results the disadvantages of commenting the concerned verses and advantages of taking into consideration of commenting them were mentioned in this article.

Key Words: Meccian-Median Science, Meccian-Median Verse, the State of Being Meccian-Median Qaf Surah-Verses 38-39

Atıf

Mustafa Kayhan, Kâf Suresi Örneğinde Mekki Surelerdeki Medenî Ayetler Meselesi, Marife, Bahar 2014, ss. 133-155

Giriş

Kur'ân sureleri, Mekkî-Medenî diye ikiye ayrılmıştır.¹ En meşhur tanıma göre hicretten önce inen sureler Mekkî, hicretten sonra inen sureler Medenî kabul edilmiştir.² Bu açıdan bazılarında ihtilaf edilse de surelerin çoğu Mekke'de, geri kalanı ise Medine'de indirilmiştir.

Mekkî-Medenî ayet ve surelerin belirlenmesinde ya zaman, ya mekan ya da muhatap dikkate alınmıştır. Bu üç tanıma göre; *zaman olarak* Mekke dışında inmiş olsa da Hz. Peygamberin Medine'ye hicretinden evvel Mekke'de inen sure ve ayetlere, *mekan olarak* hicretten sonra inmiş olsa da Mekke'de inen sure ve ayetlere ve *seslendiği kesim olarak* Mekkelilere hitap etmek üzere inen sure ve ayetlere Mekkî denilmiştir. Yine bu üç tanıma göre; *zaman olarak* Mekke'de inmiş olsa bile hicretten sonra inen sure ve ayetlere, *mekan olarak* Medine'de inen sure ve ayetlere ve *dikkate aldığı kesim olarak* Medinelilere hitap ederek inen sure ve ayetlere Medenî denilmiştir.³

Süyûtî (ö. 1505) Mekkî ve Medenî konusunda ilk eserlerin Mekkî⁴ (ö. 1045) ile Dîrînî⁵ (ö. 1294) tarafından yazıldığını belirtmiştir.⁶ Onları takip eden diğer bilginler, eserlerinde bu ilme mutlaka yer vermişlerdir. Bunun nedeni, Kur'ân'ı anlamada Mekkî-Medenîyi bilmenin birçok yararlarının olmasıdır. Müfessirin Mekkî-Medenîyi bilmesi kendisine, sonraki vahyin önceki vahyi nesh etme veya tahsis etme özelliğini, teşri tarihi bilgisini ve ilahi yasamadaki tedricilik malumatını kazandırır.⁷

Beyhakî (ö. 1066), İbn Hassâr (ö. 1200) ve Süyûtî, Mekkî surelerin içinde Medenî ayetlerin bulunduğunu belirtmişlerdir.⁸ İbn Hassâr, Mekkî-Medenî surelerin her birinden istisna edilmiş ayetlerin olduğunu ifade etmiştir. Mekkî-Medenîyi belirlemede rivayet esas alınmasına rağmen Süyûtî, Mekkî-Medenî surelerden hariç tutulan ayetlerin belirlenmesinde, içtihadı ve kıyası dikkate alanların olduğunu belirtmiştir.⁹

İbnü'n-Nakîb (ö. 1298) inen ayetleri, ilkin Mekkî, sonra Medenî, ardından bir kısmı Mekkî bir kısmı Medenî ve son olarak Mekkî-Medenî dışında kalan ayetler olarak dörde ayırmıştır.¹⁰ Görüleceği üzere İbnü'n-Nakîb, ayet ya da surelerden bir kısmının Mekkî, diğer kısmının Medenî olduğunu söz etmiştir. İbn Habîb en-

¹ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 22. Ayrıca bk. Cevzî, *Funûnü'l-Efnân*, s. 335-336; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 187.

² Birışık, "Sûre", *DİA*, XXXVII, 538-539.

³ Bilgi için bk. Süyûtî, *age*, I, 23; Zerkânî, *Menâhil*, I, 159-160; İsmail, *Dirâsat*, s. 46-50, 137-141; Ebû Şuhbe, *Medhal*, s. 222; Ünver, *Mekkî-Medenî İlmi*, s. 90.

⁴ Mekkî'nin hayatı için bk. Dâvudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 331-332.

⁵ Dîrînî hakkında bilgi için bk. Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, VIII, 199; Dâvudî, *age*, I, 304.

⁶ Süyûtî, *age*, I, 22. Ayrıca bk. Cevzî, *age*, s. 335-340; Zerkeşî, *age*, I, 187-193.

⁷ Süyûtî, *age*, I, 22. Ayrıca bk. Ca'berî, *Hüsnü'l-Meded*, s. 48; Zerkânî, *age*, I, 161; Mennâu'l-Kattân, *Meabâhis*, s. 55-56; Mabed, *Nefehât*, s. 56; İbrahim, *Buhûs*, s. 42-43.

⁸ Süyûtî, *age*, I, 38. Ayrıca bk. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, V, 144.

⁹ Süyûtî, *age*, I, 38. Ayrıca bk. Süyûtî, *Tahbîr*, s. 114

¹⁰ Süyûtî, *age*, I, 23. İbnü'n-Nakîb'in hayatı için bk. Birışık, "İbnü'n-Nakîb", *DİA*, XXI, 165-166.

Nisâbûrî (ö. 1016) ise Kur'ân ilimlerin en şereflişinin Mekki-Medenîyi bilmek, her biriyle alakalı durumlara vakıf olmak olduğunu söylemiştir.¹¹ Nitekim İbn Habîb, Mekki-Medenîyi bilmeyen ve farklarını ayırt edemeyenlerin Kur'ân hakkında söz söylemelerinin doğru olmayacağı dile getirmiştir.¹² Onun bu sözüne göre, Mekki-Medenî meselesine nüfuz etmek oldukça zor gözükmektedir.

Hz. Peygamber, Mekki-Medenî sure veya ayet konusundan hiç söz etmemiştir. Bunun nedeni, Hz. Peygamberin, Allah tarafından Mekki-Medenîyi bilmekle sorumlu tutulmaması ve Mekki-Medenî ayetlerinin ümmet için zorunlu olmamasıdır. Bu durumda Mekki-Medenîye dair bilgiler, bize, sahabeler ile tabiinden nakledilerek gelmiştir. Dolayısıyla bu rivayetler, Mekki-Medenî ayetlerin bilinmesinde temel kaynak durumundadırlar.¹³

Birçok Ulûmu'l-Kur'ân bilgini, Mekki-Medenînin sema (nakil) ve kıyas (içtihat) gibi iki yolla bilineceğini açıklamıştır. Burada sema / nakil terimleriyle sahabe ve tabiinden gelen rivayetler, kıyas / içtihat tabirleriyle de endüksiyon ve tümevarım yöntemleri kastedilmiştir.¹⁴ Ulumu'l-Kur'ân alimleri, Mekki-Medenî sure ve ayetleri tanımanın kurallarını¹⁵ ve özelliklerini¹⁶ etraflıca belirlemiştirler.¹⁷ Kâf suresi 38. ayetin iniş mekanının belirlenmesinde her iki ögeye de müracaat edilecektir.

Birçok Ulûmu'l-Kur'ân eserinde Mekki-Medenî ilmi değişik yönleriyle ele alınmıştır. Bu genel başlıkta birçok alt konuya yer verilmiştir. Bunlardan biri ve belki de en önemlisi, Mekki sureler içinde yer alan Medenî ayetler veya Medenî sureler içinde yer alan Mekki ayetler meselesidir. Sırf bu konuya tahsis edilmiş sadra şifa bir çalışma hemen hemen yok gibidir. Bu hususta en çetrefilli konu olan Mekki surelerdeki Medenî ayetler ve Medenî surelerdeki Mekki ayetler meselesi, bir çözüme kavuşturulmuş değildir. Kâf suresinin 38. ayeti, İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Medenî ayet olarak kabul edilmiştir.

Mekki-Medenî ilmi, içerdiği alt başlıklar açısından kimi açmazlara kapı aralamıştır. Mekki surelerin Mekki ayetleri içinden alınarak adına Mekki surelerdeki Medenî ayetler denilenler, bu sorunların başında gelmektedir. Hemen her tefsirde bu kategoriyle ilgili bilgiye yer verilmiştir. Ayrıca tefsir usulü kaynaklarında bu konu detaylı olarak incelenmiştir. Artık, ayetlerin Mekki mi Medenî mi olduğunu belirten ifadelerle meallerde bile rastlamak mümkündür. Ayetlerle ilgili bu tür değerlendirmeler günümüzde de devam etmekte olup, bu bilgiler, incelemeye tabi tutulmadan halka yansıtılmaktadır.

¹¹ Süyûtî, *age.* I, 22; İbn Habîb en-Nisâbûrî, *Tenzîlu'l-Kur'ân*, s. 622.

¹² İbn Habîb en-Nisâbûrî, *Tenbîh*, s. 305.

¹³ Süyûtî, *age.* I, 23. Ayrıca bk. Bâkallânî, *İntisâr*, I, 247; Sâbir, *Mevridu'z-Zem'ân*, s. 23-24; Ünver, *age.* s. 299.

¹⁴ İtr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 58. Ayrıca bk. Zerkânî, *Menâhil*, I, 160; Ünver, *age.* s. 299-303.

¹⁵ Mennâu'l-Kattân, *age.* s. 58-59.

¹⁶ Sâbir, *age.* s. 27. Ayrıca bk. Mabed, *age.* s. 58-59; İbrahim, *age.* s. 39.

¹⁷ Mabed, *age.* s. 56. Ayrıca bk. İbrahim, *age.* s. 42-43; Zerkânî, *age.* I, 161.

1. Genel Manada Kâf Suresi

Kâf suresi bu araştırmada temel ve yan konuları, muhatapları, iniş tarihi ve zamanı, iniş mekanı, dil farklılıkları, üslup özellikleri ve hedefleri açısından değerlendirilecektir. Surenin tüm ayetlerinin Mekkî olduğunu söyleyerek dirayeti öne alanlar ile sadece 38. ayetinin Medenî olduğunu ifade ederek rivayeti öne alanların argümanları irdelenecek ve objektif bir sonuca ulaşmaya gayret edilecektir. Zira pek çok tefsir ve mealde bu surenin 38. ayeti ile diğer bir kısmında 39. ayetinin Medenî olduğu belirtilmiştir. Bu durum sureyi, içinde Medenî ayet bulunan Mekkî sureler kategorisine dahil edilmesini gerektirmiştir.

Alt başlıklar, 38. ayetin gerçekten rivayette belirtildiği gibi Medenî ya da Mekkî olup olmadığını tespit etmek için sıralanmıştır. Yani surenin konusu, seslendiği kitle, iniş ortamı, iniş zamanı, dil özelliği, üslup niteliği ve hedefi, 38. ayetin Medenî olmasını desteklemekte midir, yoksa tam tersine zaten Mekkî olduğunu vurgulamakta mıdır?

1.1. Konu ve Hedef Açısından

Müfessirlerin bir kısmına göre sure, insanların öldükten sonra Allah'ın huzurunda toplanacaklarından bahsetmektedir.¹⁸ Yine onlara göre sureye, iman ve ahiret konularıyla girilmekte¹⁹ ve insanın tekrar dirileceği, sorguya çekileceği, cennet ile cehennem varlığına değinilmektedir.²⁰

İbn Kesîr (ö. 1373)'e göre Kâf suresinde hem dirilme olayından söz edilmesi hem de 38. ayetin yeniden dirilmeyle ilgili olması, surenin bütünüyle Mekkî olduğunun delilidir. Surede anlatılan temel konu, öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğuna işaret etmektir.²¹

Mevdûdî (ö. 1979)'ye göre, surede yeniden dirilmenin gerçekleşeceğine dair ispatlar yapılmıştır. Zira dirilişin gerçek olduğunu işiten insanın hayret etmesiyle sonucun ya da gerçeğin değiştirmeyeceği vurgulanmıştır. Yine ona göre surede, vakti geldiğinde hakikate direnenlerin cehenneme atıldığını ve Allah yolunda gidenlerin ise cennete girdirildiğini, herkesin göreceği dile getirilmiştir.²²

Câbirî'ye göre, surede yeniden dirilmeyi inkar edenlerin argümanları çürütülmüştür. Ayrıca surede helak edilen toplumlar anlatıldığından kainattaki düzenin görülebilmesi için müşriklerin tarihsel döngüye bakmaları istenmiştir. Ona göre Allah'ın gökleri ve yeri yorulmadan yaratması, tekrar dirilmenin kanıtı olarak sunulmuştur.²³

Surede dirilme olayı, kişinin dünyadaki davranışları bağlamında ahirette hesap verme üzerine kurulmuştur. Yine surede Allah'ın kudretinin, insanı yeniden

¹⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVIII, 145. Ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 1-5.

¹⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Medenî*, XXVI, 170; XXVI, 2.

²⁰ Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII, 3.

²¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, VII, 393, 409. Ayrıca bk. Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VI, 606; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, II, 220; Tabâtabâî, *Mizân*, XVIII, 341.

²² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V, 464-468.

²³ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, I, 149-150.

diriltmeye yeteceğine ilişkin kanıtlar getirilmiş ve geçmiş elçilerden örnekler sunulmuştur. Bu arada Hz. Peygambere ve ashabına, sabırlı olmaları ve Allah'a kulluğu sürdürmeleri tavsiye edilmiştir.²⁴

Ateş'e göre Kâf suresi, bir defada indirilmiştir. Ona göre 38. ayet, surenin genel muhtevasıyla ilişkili olup diğer ayetlerle aynı üslubu taşımaktadır.²⁵ Esed'e göre surede tümüyle ölüm ve yeniden dirilme konusu incelenmiştir.²⁶ Arslan'a göre sure, peygamberliğin ve Allah'ın önünde toplanmanın müşriklerce inkarıyla başlamaktadır.²⁷ Şimşek'e göre sureye evrenin yaratılışı konusuyla başlanmış ve bu, öldükten sonra dirilmenin delili yapılmıştır.²⁸

İslamoğlu, surenin ana temasının, ahiret olduğunu ve konu olarak surenin iç bütünlüğü sahip olduğunu söylemiştir. Surede baştan sona diriliş ile hesap günü konu edinilmiştir. Yer ve göklerle ilgili kozmolojik deliller, ölümü ve yeniden dirilmeyi ifade etmek için sıralanmıştır. Aslında müşriklerin yeniden dirilişi inkar etmeleri, Yahudilerden alınmış uzak tanrı tasavvurundan doğmuştur.²⁹

Surede elçileri yalanlayanların sonlarının hatırlatılması, müşriklerin inkarcı tavırlarına karşı Hz. Peygamberin teselli edilmesi, inkarcıların ahirette karşılaşacakları cezaların bildirilmesi ve inananlara verilecek nimetlerin sayılması gibi konular, çarpıcı bir ifade örgüsü ve etkileyici bir üslupla anlatılmıştır.³⁰ Görüleceği üzere surenin konusu, öldükten sonra dirilme, dirilmenin imkan dahilinde oluşu veya ahiret üzerinedir. Geçmiş milletlerden söz edilmesi, onların da aynı argümanlarla öldükten sonra dirilmeye karşı çıktıklarını, ama işin aslının onların dedikleri gibi olmadığını vurgulamak içindir.

Surenin hedefleri; müşriklerin Hz. Peygamberi beşer olduğu için inkar ettiklerini anlatmak, yeniden dirilmenin imkan dahilinde olduğuna dikkat çekmek, tekrar dirilişin göklerle yerin var edilmesinden daha zor olmadığını vurgulamak, önceki toplumlardan dirilişi inkar edenleri ve resulleri yalanlayanları hatırlatmak, azabın olacağını üst perdeden seslendirmek, Hz. Peygamberi müşriklerin söz ve davranışları karşısında teselli etmek ve ilahi direktiflere bağlı kalmasını sağlamak, müşriklerin durumunu ahirete bırakmak ve Allah'ın insanların sırlarını çepeçevre kuşattığını bildirmek şeklinde özetlenebilir.³¹ Bunlar, görüleceği üzere, Mekki surelerin hedefleriyle ileri düzeyde benzeşen hedeflerdir. Özetlemek gerekirse surenin hedefi, surenin diğer ayetleri gibi 38. ayetin de Mekki olduğunu ortaya koymaktadır.

²⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, V, 55.

²⁵ Ateş, *Yüce Kur'ân*, IX, 13.

²⁶ Esed, *Kur'ân Mesajı*, III, 1059.

²⁷ Arslan, *Büyük Kur'ân*, XIV, 426.

²⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, V, 39.

²⁹ İslamoğlu, *Hayat Kitabı*, s. 1032.

³⁰ Yaşaroğlu, "Kâf Sûresi", *DİA*, XXIV, 143-144.

³¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVI, 274.

1.2. Muhatap Açısından

Herhangi bir sure, bir taraftan genel manada tüm inananlara seslenirken diğer taraftan özel manada müşriklere ve ehl-i kitaba mesaj vermiş olabilir. Bu bağlamda Kâf suresinde özellikle müşriklerin veya Mekke'deki ehl-i kitabın tevhit, nübüvvet ve ahiret konularındaki yanlış inançlarını düzelten mesajlar vardır. Ulemâ, surenin muhatap aldığı kesime ilişkin farklı görüşler açıklamışlardır.

Câbirî'ye göre sure, müşriklerin yeniden dirilmeyi inkar etmelerini ve ileri sürdükleri delillerin geçersiz kılınmasını ele almıştır.³² Câbirî'nin surenin muhatapları arasında Medine Yahudilerini anmaması, 38. ayeti onlarla ilişkilendirmediğini göstermesi açısından önemlidir.

Surenin muhatapları arasında Mekke'de yaşayan veya düşünceleri orada yer edinmiş olan ehl-i kitabın olduğunu söyleyenler de vardır. Burada Yahudilerin tevhit, ahiret ve risalet ile ilgili itirazları ve müşriklerin İslam davetine karşı itirazları örtüşmüştür. Mekke'de vahyin muhatapları arasında Arap olan ve olmayan Yahudiler³³ ile Hıristiyanların³⁴ varlığından söz edilmiştir.³⁵

Rivayeti önceleyenler tarafından Medine'de indiği belirtilen 38. ayetin muhatapları konusunda da farklı görüşler ifade edilmiştir. Bu ayetin, sadece Mekke'deki müşrikleri muhatap seçtiğini söyleyenler vardır.³⁶ Rivayeti dikkate alarak ayetin Medine'deki Yahudileri muhatap aldığını belirtenler vardır.³⁷ Bir de ayetin, aynı düzeyde hem müşriklerin hem de Mekke'de yaşayan veya düşünceleri orada yer edinen ehl-i kitabın yanlış inançlarını düzeltmeyi hedeflediği de belirtilmiştir. 38. ayete yapılan yorumlar bu bağlamda oldukça önemlidir. Öyle görünüyor ki rivayeti önemseyenler, ayetin Medine'deki Yahudilerle ilişkili olduğunda ısrarcıdır. Fakat dirayeti önceleyenler, ayetin Mekkî olduğu hususunda onlar kadar ısrarcı olamamışlardır.

³² Câbirî, *age.* I, 149. Muhatapların sadece müşrikler olduğuna dair bilgi için bk. Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, XVII, 1; Derveze, *age.* II, 244-249; Karaman vd., *age.* V, 55; Arslan, *age.* XIV, 426.

³³ Derveze'ye göre Mekke'de ehl-i kitaba hem genel hem de özel manada davet yapılmıştır. Bu davet, dört grupta incelenebilir. a) genel açıdan ehl-i kitap karşısında Kur'ân, b) İslam daveti ve Kur'ân karşısında ehl-i kitap, c) ehl-i kitabın ihtilaflarına Kur'ânî temasların hedefi ve boyutu ve d) ehl-i kitabın akideyle ilgili sapıklıklarının kendilerine anlatılmasına ve bu sapıklıkların düzeltilmesine yönelik Kur'ân'ın hedefleri. Bilgi için bk. Derveze, *Sîratü'r-Rasûl*, I, 328-340. Buna rağmen Ünver, "Mekkî ayetlerde ehl-i kitapla ilgili etkili ve vurgulu ayetlerin olmaması, bu grubun Mekke'de hiç olmadıklarını değil, etkin olabilecek derecede fazla ve güçlü olmadıklarını daha ziyade göstermelidir." diyebilmiştir. Ünver, *age.* s. 237. Halbuki Mekkî ayetlerde ehl-i kitaba yapılan vurgular azımsanmayacak kadar çoktur. Vahiy, müşriklerle aynı düzeyde onlara hitap etmiştir.

³⁴ Mekke döneminde hıristiyanların varlığına dair bk. Derveze, *Sîratü'r-Rasûl*, I, 346-352.

³⁵ Ünver, "Hz. Peygamber, aynı kaynaktan geldiklerini vurguladığı ehl-i kitapla mücadele edebilirdi. Çünkü Arapların şirkiyle mücadele edilmeden, daha az yanlış olan ehl-i kitapla Mekke'de mücadele etmek, hem jeopolitik hem de vahyin ruhu açısından uygun olmazdı." diyerek Mekke'de ehl-i kitapla mücadele edilmediğini vurgulamıştır. Bk. Ünver, *age.* s. 40.

³⁶ Muhatapların müşrikler olduğuna dair bk. Karaman vd., *age.* V, 55; Derveze, *age.* II, 220.

³⁷ Muhatapların yahudiler olduğuna dair bilgi için bk. Kurtubî, *age.* XVII, 24; Arslan, *age.* XIV, 426.

1.3. Tarih ve Zaman Açısından

Mevdûdî'ye göre Mekkî surelerin ve ayetlerin tarihlendirilmesinde ve iniş zamanının belirlenmesinde ve nüzul ortamının tespit edilmesinde kullanılabilecek çok az malumat vardır.³⁸ Bu yüzden surelerin verdiği delillere bağlı kalınmalı; surelerin konuları, tartışılan sorunları, kullanılan üslupları, rivayet edilen nüzul sebepleri ve onlara ilişkin telmihleri dikkate alınmalıdır. Surenin verdiği iç deliller, Hz. Peygamber'in Mekke hayatındaki olaylarla kıyaslamalı ve surenin indiği dönem hakkında doğru bir sonuca varılmalıdır. Bunun için Hz. Peygamber'in Mekke'deki misyonu dört döneme ayrılmıştır.³⁹

Birinci dönem, Hz. Peygambere nübüvvetin 610'da verilmesiyle başlamış ve üç yıl sonra peygamberliğini açıkça ilân etmesiyle 613'te bitmiştir. Bu devirde mesaj, gizlice seçkin kişilere anlatılmış ve Mekke halkı haberdar edilmemiştir. İkinci dönem, risaletin açıkça ilanı ile 613'te başlamış ve iki yıl sonra sözlü saldırıların şiddetlenmesiyle 615'te sona ermiştir. Bu aşamada bireysel karşı çıkma, düşmanlık besleme, alay etme, eğlenceye alma, suçlama, kötü söz söyleme ve sözlü propaganda yapılmıştır. Üçüncü dönem, müşriklerin inananlara fiili işkence etmeleriyle 615'te başlamış ve 10. yılda Hz. Hatice ve Ebu Talib'in ölümüyle sona ermiştir. Bu nazik devirde işkenceye uğrayanlar, Habeşistan'a göç etmiş, Hz. Peygambere ve aile üyelerine karşı sosyal ve ekonomik boykot uygulanmış ve Mekke'den ayrılmayan müslümanlar Şî'b-i Ebî Talib'te kuşatma altına alınmıştır. Dördüncü dönem, 10. yılda başlamış ve 622'de hicretle sona ermiştir. Bu aşamada da Mekke'de hayat çekilmez olmuş, Taif'e giden Hz. Peygambere sığınma hakkı ve koruma sözü verilmemiştir. Hatta müşrikler, öldürmek, tutuklamak veya sürgün etmek suretiyle kendisinden kurtulmak istemişlerdir. Hz. Peygamberin Mekke'deki hayatını dörde ayırdıktan sonra, herhangi bir Mekkî surenin nüzul zamanını tespit etmek artık kolaylaşmıştır.⁴⁰

Bu bağlamda Mevdûdî'ye göre Kâf suresi, Mekke'nin ikinci dönemi ve nübüvvetin 3-5. yılları arasında inmiştir. Bu dönemin özellikleri dikkate alındığında surenin, müşrik muhalefetinin oldukça şiddetlendiği ama henüz işkencenin başlamadığı 5. senede indiği tahmin edilebilir.⁴¹ Zaten 39. ayette Hz. Peygamberin müşriklerin söylediklerine sabırlı olmasının istenmesi, surenin bu dönemde indiğine işaret etmektedir. Ayrıca sabırlı olma direktifi, genelde Mekke dönemine ait bir emirdir. Medine döneminde bu anlamda sabırlı olma tavsiyesi hemen hemen yok gibidir.

Kâf suresi, bi'setin 3-5. yıllar arasına yerleştirilmiştir.⁴² Sureyi 3-5. yıllar arasına yerleştiren ulemâ, zaman aralığı ve nüzul tertibinde ittifaka varamamıştır. Surenin 33. sırada nazil olduğu⁴³ veya Mürselat'tan sonra Beled'den önce 34. sıra-

³⁸ Bilgi için bk. Suphî es-Salih, *Mebâhis*, s. 230.

³⁹ Mevdûdî, *age*. I, 529-530.

⁴⁰ Mevdûdî, *age*. I, 530-531.

⁴¹ Mevdûdî, *age*. V, 464, 468.

⁴² Zuhayli, *age*. VI, 606.

⁴³ Câbirî, *age*. I, 149.

da indiği açıklanmıştır.⁴⁴ Kısacası Kâf suresi, iniş itibariyle 33-34. sıraya yerleştirilmiştir. İniş yılı itibariyle de bi'setin 5. senesine tarihlendirilmiştir.

Fakat İbn Abbas'ın rivayetine göre 38. ayetin iniş zamanı Medine dönemidir. 38. ayetin nüzul sebebine ilişkin İbn Abbas'tan gelen bu rivayet, ayetin Medine döneminde Yahudilerle ilişkilerin geliştiği bir zamanda indiğini ifade etmektedir. Bu tarihlendirme ve zamanlama, surenin muhtevası gibi objektif bir veri dikkate alındığında vakıya aykırılık taşımakta ve surenin tarihlendirilmesinde sıkıntıya sebebiyet vermektedir.

1.4. Mekan Açısından

Kâf suresinin iniş yeri, Mekke'dir. Hiç kimse Kâf suresi için bir başka iniş yeri belirtmemiştir. Kâf suresinin tüm ayetlerinin Mekkî olduğunu söyleyenlere ek olarak 38. ayetin iniş yerinin Medine olduğunu ileri sürenler de vardır. Yani, surenin Mekkî olduğunda ortaya çıkan ittifak, 38. ayette bozulmuştur.⁴⁵ Mekan açısından Kâf suresinin 38. ayeti hakkında iki farklı görüş vardır.

Dirayeti önemseyenler, surenin tüm ayetlerinin ve bu arada 38. ayetin Mekkî olduğunu söylemişlerdir. Bu görüştekiler, Kâf suresinin ve ayetlerinin konu, dil, üslup ve hedef denetimini yapmışlar; surenin ve 38. ayetin Mekkî olduğunu vurgulamışlardır. Dirayeti öne alanlar bir de 38. ayetin Medenî olduğunu belirten rivayetlerdeki eksiklikleri ve hataları ortaya çıkarmışlar ve rivayetin doğru olmadığını net olarak belirtmişlerdir.⁴⁶

Râzî (ö. 1210), surenin Mekkî olduğunu söylemiş ve 38. ayetle alakalı bir istisna yapmamıştır.⁴⁷ İbn Âşûr (ö. 1868), 38. ayetin Medine'de indiğini belirten rivayetin, ayetin illa da orada inmiş olduğunu göstermeyeceğini vurgulamıştır. Allah, bu ayeti Mekke'de indirmekle hem Yahudi anlayışını hem de onlardan bu anlayışı alıp sahiplenilen müşriklerin anlayışını çürütmüştür.⁴⁸ Beğavî (ö. 1122), surenin Mekke'de indiğini açıklamıştır.⁴⁹

Ateş, ayetleriyle birlikte surenin Mekkî olduğu ve içinde istisna edilebilecek Medenî bir ayet bulunmadığı görüşüne katıldığını belirtmiştir.⁵⁰ Surenin inişiyile ilgili sağlam rivayetlere dayalı bilgi edinilemediğini açıklayan Mevdûdî, surenin Mekkî olduğunu açıklamıştır.⁵¹ TDV Meâlî'nde hiçbir ayeti istisna edilmeden Kâf

⁴⁴ Bilgi için bk. İbn Âşûr, *age*. XXVI, 274; Karaman vd., *age*. V, 55; Yaşaroğlu, "Kâf Suresi", *DİA*, XXIV, 143; Esed, *age*. III, 1059.

⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 382-383; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, V, 93.

⁴⁶ Örnek olması açısından bk. Karaman vd., *age*. V, 55; Ateş, *age*. IX, 32-33.

⁴⁷ Râzî, *age*. XXVIII, 145. Ayrıca bk. Neseî, *Medârik*, IV, 181; İbn Âdil, *Lubâb*, XVIII, 3; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III, 268; Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, V, 136.

⁴⁸ İbn Âşûr, *age*. XXVI, 274.

⁴⁹ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, VII, 355. Ayrıca bk. Süyûtî, *Durru'l-Mensûr*, XIII, 609.

⁵⁰ Ateş, *age*. IX, 32-33. Ayrıca bk. Süyûtî, *Durru'l-Mensûr*, XIII, 609; İbn Kesîr, *age*. VII, 392; Ca'berî, *age*. s. 127; Seâlibî, *Cevâhiru'l-Hisân*, V, 280.

⁵¹ Mevdûdî, *age*. V, 464, 468.

surenin Mekke’de indiği belirtilmiştir.⁵² Görüleceği üzere bunlar, 38. ayetin Medine’de indiğine dair rivayetleri dikkate almamışlardır.

Surenin 38. ayetinin Yahudilerle ilgili olarak Medine’de indiğine dair rivayet, önemli olmakla birlikte, ayetin Medenî olduğunu göstermez. Bi’setten önce Mekkelilerin geçmiş milletlerin haber ve kıssalarını Yahudilerden öğrendikleri⁵³ dikkate alındığında müşriklerin, kendi aralarında bazı Yahudi inançlarını dillendirmeleri üzerine Allah, durumu vahiyle resulüne bildirmiştir. Bi’setten sonra müşrikler, peygamberlik ve peygamberlerle ilgili soruları Yahudilere sormuşlardır. Mekkeli müşrikler arasında Yahudilerin vehimleri kökleşmeden, onları çürüten vahyin gelmesinde hiçbir engel yoktur. 38. ayetle ilgili bu durum, aynen “وما قدروا الله حق قدره”

Onlar, Allah’ı hakıyla tanıyıp bilemediler.”⁵⁴ ayetinde de vardır.⁵⁵

Tabâtabâî (ö. 1981) ayetlerin bağlamından surenin Mekki olduğunun anlaşılacağını ve ayetlerin lafzının 38. ayetin Medenî olduğuna ilişkin rivayeti desteklemediğini belirtmiştir.⁵⁶ Derveze, surenin Mekki olduğunu ve bu ayetin diğer ayetlerle olan uyumu, 38. ayetin Medenî olduğuna dair rivayete karşı insanda kuşku uyandırdığını ifade etmiştir.⁵⁷ Surede mukattaa harfinin bulunması, hem surenin hem ayetlerinin Mekki olduğunun bir başka delilidir.⁵⁸ İki bölümü (1-15 / 16-45) arasındaki uyum, surenin Mekke’de bir defada indiği göstermektedir.⁵⁹

Dirayeti önemseyenler, surenin genel konusuyla sıkı sıkıya bağlı olan ve İbn Abbas’tan gelen birinci rivayetteki bilgiyi⁶⁰ benimsemişler ve zayıf sebab-i nüzul rivayetine⁶¹ itibar etmemişlerdir. Bunlar, surenin Mekke’de indiğine ilişkin İbn Abbas’tan gelen ilk rivayeti önemsemişler ve sonuçta 38. ayetin Medenî olduğunu belirten yine İbn Abbas’tan⁶² gelen ikinci rivayete prim vermemişlerdir. Çünkü

⁵² Karaman vd., *age*. s. 517; Esed, *age*. III, 1059; İslamoğlu, *age*. s. 1032.

⁵³ Bilgi için bk. Derveze, *Sıratü’r-Rasûl*, I, 346-352.

⁵⁴ Zümer, 39/67.

⁵⁵ İbn Âşur, *age*. XXVI, 274.

⁵⁶ Tabâtabâî, *age*. XVIII, 341. Ayrıca bk. Zuhaylî, *age*. XIII, 606; Kâsımî, *Mehâsin*, XV, 5480.

⁵⁷ Derveze, *age*. II, 220.

⁵⁸ Bilgi için bk. İtr, *age*. s. 60-61; Ebû şuhbe, *age*. s. 228-229.

⁵⁹ Bilgi için bk. Yaşaroğlu, “Kâf Suresi”, *DİA*, XXIV, 143.

⁶⁰ Birinci rivayette İbn Abbas, 38. ayet de dahil Kâf suresinin tümüyle Mekki olduğunu ifade etmiştir.

⁶¹ Esbâbu’n-Nüzûl’ü tahkik edenler, yer verilen iki rivayetten ilkinin mürsel olduğunu, ikincinin senedinin zayıf olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca ikinci rivayette yer alan Sa’d el-Bakkâl’ın esasen Saîd b. el-Merzebân olduğunu, Yahya b. Maîn (ö. 850) onun hakkında “ليس بشيء ولا يكتب حديثه” dediğini, Amr b.

Ali (ö. 863) ise hadisinde zayıf bir ravi olduğunu da söylemişlerdir. Vâhidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, s. 413-

414. Ateş ise rivayetin zayıf olduğunu vurgulamıştır. Ateş, *age*. IX, 32-33. Ravi için ليس بشيء

denildiğinde böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir şekilde alınmaz. Yahya b. Maîn, bu kipi, cerh

için de kullanmakla birlikte, bazen ravinin az hadis rivayet etmiş biri olduğu manasında kullanır ki bu

durumda cerh edici bir sığa olmaz. Aydınlı, *Hadis İstilahları*, s. 89. Ravi için لا يكتب حديثه 4.

derecedeki bir ravi hakkında kullanılan bir kip olup, böylece bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir

surette alınmaz. Aydınlı, *age*. s. 87.

⁶² Bu müfessirler, eserlerinde İbn Abbas’tan gelen iki rivayete aynı derecede önem atfetmişlerdir. Bizim dirayeti önceleyenler ismini verdiğimiz müfessirler ise İbn Abbas’ın ilk rivayetinde surenin tümüyle Mekki olduğuna ve içinde Medenî ayet bulunmadığına dair rivayeti önemsemişlerdir. Bilgi için bk. Zemahşerî, *age*. V, 591;

bunlar, surenin üslubunu iyi analiz etmişler, hem surenin hem de ayetlerin dilsel özellikleri dikkate almışlar ve surenin hedef ve muhatap denetimini yapmışlardır.⁶³ Rivayete göre onların da ayeti Medenî kabul etmeleri gerekirdi. Fakat onlar bu rivayeti kabul etmemişlerdir.

Rivayeti önceleyenler, mekan olarak Kâf suresinin Mekke'de indiğini söylemişlerdir. Fakat onlar, 38. ayetin Medine'de indiğini belirtmişler ve bu nakli, İbn Abbas'la başlatmışlar, İkrime, Katâde ve diğer tabiiilerle sürdürmüşlerdir. Bu rivayet, nakli öne alanların ve 38. ayetin Medenî olduğunu söyleyenlerin tek delilidir. Rivayet ve anlamı şöyledir.

حدثنا هناد بن السري قال: ثنا أبو بكر بن عياش عن أبي سعيد البقال عن عكرمة عن ابن عباس قال هناد: قرأت سائر الحديث على أبي بكر أن اليهود أتت النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فسألته عن خلق السموات والأرض قال: خَلَقَ اللهُ الأَرْضَ يَوْمَ الأَحَدِ والأثْنَيْنِ وَخَلَقَ الحَبَالَ يَوْمَ الثُّلَاثِ وَمَا فِيهِنَّ مِنْ مَنَافِعَ وَخَلَقَ يَوْمَ الأَرْبَعَاءِ الشَّجَرَ والمَاءَ والمَدَائِنَ وَالعُمُرَانَ والحَرَابَ فَهَذِهِ أَرْبَعَةٌ ثُمَّ قَالَ: إِنَّكُمْ لتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا ذَلِكَ رَبُّ العَالَمِينَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَامًا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سِوَاءِ اللَّسَائِلِيِّينَ لِمَنْ سَأَلَ. قَالَ: وَخَلَقَ يَوْمَ الحَمِيسِ السَّمَاءَ وَخَلَقَ يَوْمَ الجُمُعَةِ النُّجُومَ وَالشَّمْسَ والقَمَرَ وَالْمَلَائِكَةَ إِلَى ثَلَاثِ سَاعَاتٍ بَقِيَتْ مِنْهُ فَخَلَقَ فِي أوَّلِ سَاعَةٍ مِنْ هَذِهِ الثَّلَاثَةِ الأَجَالَ حِينَ يَمُوتُ مَنْ مَاتَ وَفِي الثَّانِيَةِ أَلْقَى الأَفَقَةَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مِمَّا يَنْتَفِعُ بِهِ النَّاسُ وَفِي الثَّالِثَةِ أَدَمَ وَأَسْكَنَهُ الجَنَّةَ وَأَمَرَ إِبْلِيسَ بالسُّجُودِ لَهُ وَأَخْرَجَهُ مِنْهَا فِي آخِرِ سَاعَةٍ قَالَتِ اليهود: ثُمَّ مَاذَا يَا مُحَمَّد؟ قَالَ: ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى العَرْشِ قالوا: قَدْ أَصَبْتَ لَوْ أَتَمَمْتَ قالوا: ثُمَّ اسْتَراحَ فغَضِبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَضْبًا شَدِيدًا فنَزَلَ: وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ والأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ. فَأَصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الغُرُوبِ.

“Bize Hennâd b. es-Serî hadis olarak haber verdi. O, Ebu Bekr b. Ayyâş, Ebu Saîd el-Bakkâl'dan, o da İkrime'den, o da İbn Abbas'tan hadis olarak nakletti. 'Hennâd, hadisin geri kalan bölümünü Ebu Bekr'e okudum' dedi. Yahudiler, Hz. Peygambere geldiler ve göklerin ve yeri yaratılışını sordular. Hz. Peygamber, 'Allah, Pazar ve Pazartesi günleri yeri var etti. Dağları ve onlardaki menfaatleri Salı günü halk etti. Çarşamba günü, ağaçları, suyu, kentleri ve kültürleri var etti. İşte bu, altının dördünü teşkil etmiştir. Ardından Hz. Peygamber, 'De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratana inkar edip ona ortaklar mı koşuyorsunuz? Allah, alemlerin rabbidir. O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti.'⁶⁴ Ayetini kıraat etti. Sözü, 'Çarşamba günü göğü yarattı. Cuma gününden son üç saat kalana kadar da yıldızları, güneşi, ayı, melekleri yarattı.' şeklinde sürdürdü. 'Bu üç saatin ilkinde ölenin öleceği zamana kadar olan ecellerini halk etti. İkinci saatinde insanların yararlandığı her şeyin üzerine gelebilecek afetleri yarattı. Üçüncü saatte ise Adem'i var etti, cennete yerleştirdi, İblis'e ona secde etmesini emretti. Âdem'i oradan saa-

→

İbn Âdil, *age*. XVIII, 3; Süyûtî, *age*. I, 45; Kurtubî, *age*. XVII, 1; Şimşek, *age*. V, 39.

⁶³ Bilgi için bk. Tabâtabâî, *age*. XVIII, 341.

⁶⁴ Fussilet, 41/9-10.

tin sonunda çıkardı.' buyurdu. Bu açıklamayı duyan Yahudiler, 'Peki, daha sonra ne oldu?' diye sual ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, 'Arşa hükmetti.' dedi. Yahudiler bu defa, 'istirahat etti.' diyerek sözünü bitirse ydin isabet etmiş olurdu.' dediler. Bu aksi cevaba karşı Hz. Peygamber, gerçekten çok öfkelen-di. Bu olayın ardından da 'Yemin olsun ki biz gökleri, yeri ve ikisi arasındaki varlıkları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk çökmedi. (Resulüm!) Onların dediklerine sabret. Güneşin doğuşundan önce de batışından önce de rabbini hamd ile tesbih et.'⁶⁵ ayeti nazil olmuştur.'⁶⁶

Bu rivayet, senet ve ravi bağlamında iki⁶⁷ rivayetle Hâkim⁶⁸, İtkân'ın tahkikçileri⁶⁹, Süyûtî⁷⁰, Vâhidî⁷¹, Taberî (ö. 923)⁷², İbn Hibbân (ö. 965)⁷³ Ebu's-Şeyh⁷⁴

⁶⁵ Kâf, 50/38-39.

⁶⁶ Taberî, *age*. XX, 382-383. Bilgi için bk. Vâhidî, *age*. s. 413-414; Süyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl*, s. 244 (867); Hâkim, *Müstedrek*, II, 529-530.

⁶⁷ Hâkim, bu rivayete ilk olarak Fussilet suresi 9-10. ayetler bağlamında yer vermiştir. Bu, Taberî'deki rivayetle aynıdır ve sonunda da Kâf suresi 38. ayetin indirildiği tasrih edilmiştir. Hâkim, rivayetin sonunda hadisin isnadının sağlam olduğunu ancak Buhârî (ö. 870) ve Müslim (ö. 875)'in eserlerine almadıklarını açıklamıştır. Ayrıca, Ebû Saîd el-Bakkâl için Yahya b. Maî'nin hadisinin yazılmayacağına dair kanaatine katıldığını da söylemiştir. Bilgi için bk. Hâkim, *age*. II, 638-639 (4055).

⁶⁸ Hâkim, ikinci olarak Duhân suresi 38. ayet bağlamında bu rivayeti zikretmiş ve rivayetin sonunda da Kâf suresi 38. Ayetin indiğini açıklamıştır. Hâkim, esasen bu rivayetin, Abdurrezzak'ın İbn Uyeyne ve Ebu Saîd kanalıyla İbn Abbas'ın adını da anmadan rivayet ettiği mürsel hadis olduğunu, ancak bu rivayetle muttasıl hadis haline gelmesi sebebiyle eserine aldığı belirtmiştir. O, bir de rivayette İkrime'den önceki ravi Ebû Saîd'in, aslında Ebu Sa'd olduğunu, gerçekte adının Said b. el-Merzebân olduğunu da ifade etmiştir. Zehebî, bu rivayetle ilgili değerlendirmesinde Hakim'e muhalefet etmiş ve Ebu Sa'd el-Bakkâl adlı ravi için Yahya b. Maî'nin, 'gerçekte hiçbir işe yaramaz ve hadisi de yazılmaz' dediğini belirtmiştir. Hâkim, *age*. II, 529-530 (3740).

⁶⁹ *İtkân*'ı tahkik edenler dipnotta Hâkim tarafından hadisin sahih kabul edildiğini; Zehebî, senette yer alan Ebu Sa'd el-Bakkâl adlı ravi için Yahya b. Maî'nin, 'gerçekte hiçbir işe yaramaz ve hadisi de yazılmaz' diyerek Hâkim'i eleştirmiştir. Busîrî (ö. 1436), naklin ravilerinin güvenilir ve sika, ancak hadisin munkat' olduğunu ifade etmiştir. Ebu Miclez Lahik b. Humeyd, Hz. Ömer'den hadis duymamış ve ona yetişememiştir. Süyûtî, *age*. I, 45. Tek gözlü Sa'd, çok hata yapan ve fazla unutkan bir ravidir. İbn Hibbân, *Mercûhîn*, I, 398-399.

⁷⁰ Süyûtî, *Lübâb*'ta yer verdiği rivayetin sonunda Kâf suresinin 38. ayetin indiğini söylemiştir. O, bir de Hâkim'in bu nakli sahih kabul ettiğini de sözlerine eklemiştir. Süyûtî, *Lübâb*, s. 244 (867).

⁷¹ Sureyle ilgili iki sebab-i nüzul rivayetine yer veren Vâhidî (ö. 1076), her iki rivayetin sonunda Kâf suresinin 38. ayetinin nazil olduğunu ifade etmiştir. Birinci rivayeti Hasen-i Basrî ve Katâde'den tahric eden müellif, rivayetin mürsel hadis olduğunu; İkrime ve Enes tarikiyle gelen ikinci rivayetin senedinin de zaaf illeti taşıdığını belirtmiştir. Kitabı tahkik edenler, rivayet zincirinde yer alan Sa'd el-Bakkâl'in esasen Saîd b. el-Merzebân olduğuna, Yahya b. Maî'nin (ö. 848) onun için 'gerçekte hiçbir işe yaramaz ve hadisi de yazılmaz' dediğine ve son olarak Amr b. Ali (ö. 249)'nin onun hakkında 'hadis rivayetinde zayıf bir kims'e' olduğuna dipnotta yermişlerdir. Vâhidî, *age*. s. 413-414 (768-769).

⁷² Taberî, *age*. XX, 382-383.

⁷³ İbn Hibbân, ravinin Huzeyfe b. Yeman'ın azatlı kölesi ve Kufe eşrafından tek gözlü bir insan olduğunu açıklamıştır. Enes b. Malik, onun çok yanlış olduğunu ve hata ettiğini belirtmiştir. Abdullah b. Mübarek'e göre onun قریب الاستناد bir ravi olduğunu, Ebu Hatim (ö. 869) bunun, sağlama yakın olması sebebiyle hadislerinin yazılması anlamını ifade ettiğini, aksi takdirde ondan hiçbir şeyin yazılmayacağını açıklamıştır. O, ayrıca, Saîd b. el-Merzebân'ın çok yanlış, hata yapan bir kimse olduğunu ve Yahya b. Maî'nin onun zayıf bir ravi olduğunu söylediğini de belirtmiştir. Bilgi için bk. İbn Hibbân, *age*. I, 398-399 (384).

⁷⁴ Ebu's-Şeyh "Hakim, bu isnadın sahih olduğunu söylemiştir. Zehebî, bu konuda Hakim'e muhalefet etmiş ve Yahya b. Maî'ise 'Ebu Sa'd'ın hadisinin yazılmayacağını söylemiştir. İbn Kesîr, hadisi garip

→

Elbânî⁷⁵ ve son olarak Mizzî⁷⁶ gibi bilginlerce değerlendirilmiştir. Bunlar, tamamen senede ve raviye yönelik açıklamalarla doludur ve pek çoğu da birbirinin aynıdır. Senet itibariyle rivayetin sağlam olmadığını vurgulamışlardır.

Bu rivayetin teknik açıdan ikinci incelemesi metin bağlamında yapılmalıdır. Bu bağlamda Elbânî, rivayetin münker⁷⁷ olduğunu, İbn Kesîr rivayette garabetin⁷⁸ bulunduğunu, mürsel⁷⁹ olan bu rivayetin Hasen b. İsmail kanalıyla sahih olduğunu söyleyen Hakim'e Elbânî karşı çıkmış ve bu rivayetin de Hasan yoluyla illetli hâle geldiğini⁸⁰ ve son olarak İbn Hacer (ö. 1449) ise hadisin zayıf olduğunu⁸¹ söylemiştir.⁸² Bu durumda metin itibariyle de rivayet sağlam gözükmemektedir.

Rivayeti önceleyenler, içinde eksiklik taşıyan rivayetlerden birini eleştirmeden ve aralarında tercihte bulunmadan aktarmışlardır. Bu, rivayeti önemseyenler için oldukça olağandır. Zira rivayet tefsiri, Kur'an'a, Hz. Peygamberin sünnetine, seleften nakledilen haberlere, Arap diline ve cahiliye şiirine dayanarak yapılan tefsir olarak tanımlanmıştır.⁸³ Bu durum, dirayet tefsirini önemseyenler için geçerli değildir. Çünkü "Dirayet tefsirini rivayetten ayıran en belirgin özellik, müfessirin herhangi bir meselede kendi görüşüne yer vermesidir. Ancak bu, onun rivayete dayalı tefsir kaynaklarını hiç kullanmadığını ifade etmez."⁸⁴

→

bulmuş ve bu yüzden hadiste garabetin olduğunu söylemiştir." Tahkik edenler ise 'Ebu Sa'd yüzünden hadis zayıftır' demişlerdir. Bilgi için bk. Ebu's-Şeyh, *Azame*, IV, 1363 (878).

⁷⁵ Elbânî, ravi hakkında "Zaif ve müdellistir." ve İbn Hacer el-Askalânî, "Ebû Saîd'in zayıflığından dolayı rivayet zayıftır." demiştir. Bk. Elbânî, *Ehâdisu'd-Daife*, s. 948.

⁷⁶ Ebu Huzeyfe'nin azatlı kölesi ve tek gözlü olan Ebu Sa'd hakkında Mizzî'de yer alan değerlendirmeler şöyledir: "Hadisi terk edilmiştir, Ebu Vail'den hadis rivayet etmiş olup Vail'in kendisi sika bir kişidir, Ebu Sa'd da sikadır; Abdullah, babası Ahmed b. Hanbel'in zayıflığı sebebiyle Ebu Sa'd'ın hadisini yazmadığını söylemiştir. Yahya b. Ma'in hiçbir şey olmadığını ifade etmiştir. İbn Ebi Meryem hadisinin yazılmayacağını ifade etmiştir. Amr b. Ali, metruk ve daiful hadis olduğunu söylemiştir. Ebu Zur'a, leyyinul hadis ve müdellis olduğunu söylemiştir. Ebu Zur'a'ya ama o, doğru bir kişidir diye itiraz edilince evet yalan söylemez demiştir. Ebu Hatim hadisiyle ihticac edilmeyeceği; Buhari, Münkerul hadis olduğu; Nesai zayıf, bir başka yerde güvenilir değil ve hadisi de yazılmaz dediği kitaplarda kayıtlıdır. İbn Hibbân, *age*. I, 318). Ukayli, Cevzi, Zehebî ve İbn Hacer, onu zayıf kabul etmişler ve güvenilir olduğunu söyleyene de itibar edilmez demişlerdir. Bilgi için bk. Mizzî, *age*. XI, 52-56.

⁷⁷ Elbânî, rivayetin münker olduğunu söylemiştir. Elbânî, *age*. s. 945-946 (5973). Münker, zayıf bir ravinin rivayetine, daha zayıf bir ravi tarafından muhalif şekilde rivayet edilen hadistir. Zayıf ravinin sika ravi veya ravilere muhalif olarak rivayet ettiği hadistir. Aydınli, *age*. s. 111.

⁷⁸ İbn Kesîr, hadiste garabet olduğunu söylemiştir. İbn Kesîr, *age*. VI, 450. Ayrıca bk. Elbânî, *age*. s. 946; İbn Kesîr, *Muhtasar*, III, 258. Garabet için bk. Aydınli, *age*. s. 61-62.

⁷⁹ Tabiiinden birinin sahabeyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamberden veya hakikatte kendisinden hadis duymadığı sahabeyi zikrederek Hz. Peygamberden rivayet edilen hadistir. Aydınli, *Hadis Istılahları*, s. 112.

⁸⁰ Elbânî, *age*. s. 946. Sâbûnî, zikretmiş ama sanmış ki İbn Kesîr, sadece sağlam hadislerle eserinde yer vermiştir. İbn Kesîr, *Muhtasar*, III, 258.

⁸¹ Elbânî, Taberî'nin hem Tarih'inde hem de Tefsîr'inde geçen rivayetlere işaret ettikten sonra söylemiştir. "Fakat senedi zayıftır ve zincirleme illetlerle doludur. Hadisin kaynağı israiliyattır. Kimi raviler Hz. Peygambere nispet ederek merfu kılmak istemişlerdir. Taberî, rivayetlerin çoğunu Abdullah b. Selâm'dan mevkuf olarak rivayet etmiştir." Elbânî, *age*. s. 948-949; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 594.

⁸² Biz senet, ravi ve metin bağlamında bu rivayetle ilgili yapılan açıklamaların yeterli olduğunu düşünüyoruz.

⁸³ Bk. Demirci, *Konulu Tefsir*, s. 44.

⁸⁴ Demirci, *age*. s. 48.

Zemaşerî gibi bazı müfessirler, bu rivayeti dikkate alarak surenin diğer ayetlerinin Mekki olduğunu, 38. ayetin ise Medeni olduğunu açıklamışlardır.⁸⁵ Bunun sonucu olarak bazı tefsirlerde, kimi Ulûmu'l-Kur'ân kitaplarında ve Kur'an meallerinde de surenin 38. ayetinin Medeni olduğu belirtilmeye devam edilmiştir. Rivayeti öne alanlar, 38. ayetle alakalı tespit edebildikleri rivayetleri sadece aktarmakla yetinmişler, rivayetler aralarında her hangi bir tercih yapmamışlar ve bireysel görüşlerini bile ifade etmemişlerdir. Neticede 38. ayetin Medeni olduğunu söyleyenlerin dayandığı rivayetin sağlam olmadığı ve ona dayanarak 38. ayetin Medeni olduğunun söylenemeyeceği gayet açıktır.

1.5. Dil ve Üslup Açısından

Aslında bir surenin dili ve üslup özellikleri, Mekki veya Medeni olduğunu ele veren bir işarettir. Surelerin Mekki-Medeni olarak tespitinde diğer verilerin yanında bu durum da dikkate alınmalıdır. Aynı durum, hem Kâf suresinin hem de 38. ayetinin tespitinde uygulanmalıdır. Nitekim bu husus, bazı bilginlerin dikkatinden kaçmamış ve buna eserlerinde yer vermişlerdir.

Yaşaroğlu'na göre surede ele alınan konular, çarpıcı bir ifade örgüsüne ve etkileyici bir üsluba sahiptirler.⁸⁶ Bu durum daha ziyade Mekki surelerde vardır. Tabâtabâî'ye göre Kâf suresi, diğer Mekki surelerin dil ve üslup özelliklerini taşımaktadır.⁸⁷ Derveze'ye göre suresinin bölümleri arasındaki ahenk ve kafiye uyumu, bir defada veya birbiriyle bağlantılı bölümler halinde indiğini göstermektedir. Bu uyum, 38. ayetin Medeni olduğunu belirten rivayetlere karşı kuşku doğurmuştur.⁸⁸ Özetle, Kâf suresinin dil ve üslup özellikleri, surenin 38. ayetinin Mekki olduğunu gösteren iki işarettir. Rivayette belirtildiği gibi 38. ayet, Medine döneminde inen ayetlerin dil ve üslûbuna sahip değildir.

2. Kâf Suresi 38. Ayetinin Tefsiri

Burada "38. ayet Mekki ise neden bazı müfessirler, onu Medine'deki Yahudilerin Hz. Peygambere soru sormalarıyla ilişkilendirerek tefsir etmişlerdir? Ya da 38. ayet Medeni ise neden müfessirler onu Mekke'deki müşriklerle irtibatlı sayarak yorumlamışlardır? Dahası, Mekki denilen bu ayetin Medine'de yaşanmış bir vakıayla ilişkili sayılarak tefsir edilmesi doğru mudur? Ya da rivayete göre Medeni olan bu ayetin Mekke'de müşriklerle ilişkili sayılarak yorumlanması doğru bir tefsir midir?" gibi sorular cevaplandırılmalıdır. Bu soruların verilen veya verilmeyen cevapları ve sonuçta ortaya çıkan yorum çıkmazı, 38. ayetin tefsirinin araştırılmasını gerekli kılmıştır.

⁸⁵ Zemaşerî, *age*. V, 591. Surenin 38. ayetinin Medeni diğerlerinin Mekki olduğunu söyleyenler için bk. Süyûtî, *age*. I, 45; Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, I, 17; İbn Âdil, *age*. XVIII, 3; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 339; Şimşek, *age*. V, 39; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 118.

⁸⁶ Yaşaroğlu, "Kâf Suresi", *DİA*, XXIV, 143.

⁸⁷ Tabâtabâî, *age*. XVIII, 341.

⁸⁸ Derveze, *age*. II, 220. Benzer açıklama için bk. Ateş, *age*. IX, 13, 32-33.

Bu ayetin tefsirinde çeşitli görüşlerin ifade edilmesi, ayrı bir başlıkta incelenmesini gerekli kılmıştır. Çünkü ayetleriyle birlikte surenin tümüyle Mekkî olduğunu söyleyenler, 38. ayetin tefsirinde ikiye bölünmüşlerdir. Yine surenin tümüyle Mekkî ama 38. ayetinin Medenî olduğunu söyleyenler, ayetin tefsirinde iki görüş serdetmişlerdir. Üçüncü grup müfessirler, dirayeti veya rivayeti önceleyen müfessirlerin dillendirdiği görüşlerden ya Medenî ve Yahudilerle ilişkili olan yorumu ya da Mekkî ve müşriklerle ilgili olan tefsiri tercih etmişlerdir. Bu nedenle Kâf suresinin 38. ayeti, Mekkî-Medenî ilmi bağlamında çözüme kavuşturulamayan ve birbiriyle çelişen tefsirlerin yapıldığı bir ayet haline gelmiştir.

Dirayeti öne alanlar, 38. ayetin Mekkî ayet olduğunu kabul etmiş, ayeti bu çerçevede yorumlamış ve ayetteki muhatapların da müşrikler ya da Mekke'deki ehl-i kitap müntesipleri veya onların düşüncelerini dillendirenler olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, aynı zamanda 38. ayetin Medenî olma olasılığını reddetmişler, Medenî ayet kabul ederek tefsir edilmesini yadsımışlar ve muhataplarının Medine'deki Yahudiler olmadığını da belirtmişlerdir.

Rivayeti önemseyenler ise 38. ayetin Medenî olduğunu söylemişler, ayeti bu çerçevede tefsir etmişler ve muhataplarının da Medine'deki Yahudiler olduğunu söylemişlerdir. Rivayeti önemseyenlerin bir kısmı, 38. ayetin Medenî olduğunu söylemelerine rağmen, onu Mekkî ayetmiş gibi tefsir etmişler ve müşriklerle ilişkilendirmişlerdir. Bunların 38. ayeti Medenî kabul etmeleri ne kadar yanlışsa, aynı ayeti Mekkî ayet kabul ederek müşriklerle ilişkili tefsir etmeleri de o kadar doğrudur. Bu konuda en tuhaf açıklama, surenin 38. ayetini Yahudilerle, 39. ayetini ise müşrikle ilişkilendirmek suretiyle rivayeti öne alan kimi müfessirlerce yapılmıştır. Her iki kesimin tefsirlerini gözden geçirmek, 38. ayetin anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

2.1. Surenin 38. Ayetini Mekkî Kabul Edenler ve

Müşriklerle ya da Mekke'deki Ehl-i Kitapla İlişkilendirenler

Genel manada Kâf suresini analiz ettikten sonra burada surenin 38. ayetine neden temas edilmiştir? Çünkü bu ayet, Mekkî surede yer verilen Medenî ayetler meselesiyle yakından ilişkilidir. Bu açıdan Mekkî-Medenî ilminde hemen hiç araştırılmamış Mekkî surelerdeki Medenî ayetler konusuyla ilgili olan bu 38. ayet, Kâf suresinde yer almıştır. Ayrıca bu ayet, müfessirler nazarında farklı iniş yerleri ve farklı muhataplar mülhaza edilerek değişik biçimlerde de tefsir edilmiştir. Biz burada 38. ayetle ilgili yorumların nesnel bir dayanağının olup olmadığını belirlemeye çalışacağız.

Dirayeti önceleyen müfessirler, 38. ayetin Mekkî olduğunu net olarak belirtmişlerdir. Medenî olduğunu iddia edenlerin görüşlerinin doğru olmadığını da vurgulamışlardır. Râzî'ye göre 38. ayette, müşriklerin dirilmeyi inkar edişlerinin kabul edilemeyeceği anlatılmıştır. Yahudilerin muharref Tevrat kaynaklanan Tanrı'nın dinlendiğine dair müşriklerle paylaştıkları bilgiler, onların yeni bir tahrifidir.

Ayrıca evren yaratılmazdan evvel zaman mefhumu olmadığından yaratma eyleminin Pazar'dan başlayıp Cuma'da bitmiş olması da doğru değildir.⁸⁹ Görüleceği gibi bu müfessir, İbn Abbas'ın ikinci rivayetine rağmen 38. ayeti, müşriklerle ilişkili saymıştır.

İbn Âşûr'a göre 38. ayetin öncesiyle uyumu, 6-10. ayetlerle ilişkilidir. Çünkü oradaki gerçekler, Tevrat'ta belirtilen varlık kategorilerine yakın bir anlatım göstermiştir. Allah, gökler ile yerin ilk yaratılışında kendisine hiçbir yorgunluğun dokunmadığını 15. ayette belirtince Mekke'de yerleşik Yahudiler, Tevrat'ta Tanrı'nın dinlendiğine dair malumatı müşrikler kanalıyla açıkça seslendirmişlerdir. Böylece müşriklerin yeniden dirilmeyi inkar etmelerinin geçerli bir nedeninin olmadığı anlaşılınca, Tanrı'nın yarattıktan sonra istirahatata çekildiğini söyleyen Yahudilerin yalan ve tahrifatları da çürütülmüştür.⁹⁰

İbn Kesîr'e göre bu ayet, yeniden dirilme gerçeğini onaylamak için indirilmiştir. Allah, gökleri ve yeri yaratırken hiç yorulmadığı için ölüleri tekrar diriltme kudretine de sahiptir.⁹¹ Ona göre ayet Mekkî olup muhatapları da müşriklerdir.

Tabâtabâî, 38. ayeti şöyle tefsir etmiştir: Asıl adı Lahik b. Humejd olan Ebu Miclez (ö. 724)'e ayak ayak üstüne atmanın hükmü sorulmuş ve o, bunun günah olmadığını belirtmiştir. Fakat Yahudilerin ayak ayak üstüne atmayı hoş görmediklerini ve bu yanlış anlayışlarını ortadan kaldırmak için Kâf suresinin 38. ayetinin indiğini de sözlerine eklemiştir. Hiçbir işaret olmamasına rağmen 38. ayeti Medenî sayanlar, altı günle ilgili bu ve benzeri rivayetleri dikkate almışlardır. Oysa Yahudilerle ilgili ayetler, sadece Medenî surelerde yoktur, aksine Mekkî surelerde de vardır. Bu bağlamda 38. ayetin lafzı, ne rivayette söyleneni onaylar ne de müfessirlerin yorumlarını destekler.⁹²

Ateş, tefsirinde bu konuya fazla yer vermiştir. Ona göre "İnsanın bakışı, bu ayetle altı günde yaratılan kainata çevrilmiş ve o süreçte Allah'ın hiçbir zorluk çekmediğine vurgu yapılmıştır. Böylece evreni yaratanın, aynı zamanda insanları yeniden yaratma kudretine sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu açıdan 38. ayet, surenin genel konusuyla ilgili olup diğer ayetlerin üslubuyla benzeşmiştir. Müşrikler, Tanrı'nın evreni altı günde yarattığına ve yedinci günde dinlendiğine dair yanlış bilgiyi Mekke'deki ehl-i kitaptan öğrenince Kur'an; evrenin altı günde yaratılma olayını doğrulamış, ancak Mekke'deki müşriklerin Yahudi düşüncesinden etkilenecek Tanrı'nın yedinci günde dinlendiğine dair iddialarını ise reddetmiştir."⁹³

Bu yoruma göre 38. ayetin Mekkî, muhatapların müşrikler veya Mekke'deki ehl-i kitap olduğu anlaşılmaktadır. Allah, Mekke'de indirdiği bu ayetle hem orada yaşayan ehl-i kitabın ya da müşrikler arasında yerleşmiş ehl-i kitap mensuplarının yanlış akidelerini hem de müşriklerin saçma itikatlarını düzeltmiştir. Ona göre bu ayetle, müşriklerin tekrar dirilmeyi inkarlarının çürütülmesi ve ilk yaratma örne-

⁸⁹ Râzî, *age*. XXVIII, 184.

⁹⁰ İbn Âşûr, *age*. XXVI, 325. Mekke'de Hıristiyanların varlığı için bk. Küçükaşçı, "Mekke", *DİA*, XXVII, 557.

⁹¹ İbn Kesîr, *age*. VII, 409.

⁹² Tabâtabâî, *age*. XVIII, 341, 362-363.

⁹³ Ateş, *age*. IX, 32-33.

ğiyle kanıtlanması amaçlanmıştır. 38. ayetin son cümlesindeki yorgunluk değmesi kısmıyla da Tanrı'nın yedinci gün istirahat etmesine dair Mekke'deki ehli kitabın yanlış itikadının bertaraf edilmesi amaçlanmıştır. Zira Mekke'de çoğu kişi, Tevrat'ta yer alan göklerle yerin altı günde yaratıldığı bilgisine vakıftır. Bu durum, değişik açılardan ayetin Mekki olduğunu ifade eden bir kanıttır.⁹⁴

Ateş, rivayete dayanarak 38. ayetin Medenî olduğunu söyleyenlerin görüşünü reddetmiştir. Ona göre 38. ayetle alakalı rivayetler ile onun Medine dönemindeki Yahudi düşüncesini reddettiğine dair yorumlar, bir çok açıdan içinde şüpheler taşımaktadır. Yine konu ve üslup açısından 38. ayetin sureye bağlılığı, onu Medine'deki Yahudilerle ilişkili sayan rivayetleri işlevsiz kılmıştır.⁹⁵

Esed, 38. ayetin Mekki olduğunu belirtmiş ve Allah'ın evreni altı günde yaratma işinden yorulmadığını vurgulamıştır. Bu durum, surenin ikinci bölümünü (16-45), aynı surenin 15. ayetinin bulunduğu birinci bölüme (1-15) bağlamıştır. Orada, insan ile kainatın yaratılışı açıklanmış ve Allah'ın yeniden diriltme kudretine işaret edilmiştir. Evrenin yaratılışından söz edilerek 38. ayet ile dirilme konusu yeniden ele alınmıştır.⁹⁶

Kuran Yolu adlı tefsirde şöyle denilmiştir: "Allah'ın evreni 6 günde yarattığına ve yorulduğu için 7. gün dinlendiğine dair Yahudi iddiasını reddeden 38. ayetin, Medine'de indiğine ilişkin bir rivayet vardır. Bu rivayet, Mekke döneminde halkın böyle bir bilgiye sahip bulunmadığı için onu reddeden bir ayetin gelmesinin de uzak ihtimal olduğu düşüncesine dayandırılmıştır. Yahudilerin çevreyle kültürel ilişkileri olması hasebiyle bu gerekçe, 38. ayetin Medine'de geldiğini göstermez. Müşriklerin Medine'deki Yahudilerden bu bilgiyi öğrenmiş olmaları mümkündür. Allah, ayrıca her şeyi bildiği ve gerekli gördüğü için Yahudi inancını reddeden ayet göndermiştir."⁹⁷

Derveze, 38. ayetin açıklamasında şöyle demiştir: "Taberî ve Beğavî, 38. ayetin Yahudiler ile Hz. Peygamber arasındaki tartışma dolayısıyla indiğini belirtmişlerdir. Kâf suresinin bölümler halinde indiği varsayılabilir bile surede, uyumlu ve ahenkli bir bütünlüğün olduğu gözlerden kaçmayacaktır. Bu açıdan ilk ayetlerde dirilmeyi inkar eden müşriklerden söz edilmiş ve azaba duçar olacakları haber verilmiştir. Böyle olunca 38. ayetin Medenî olduğuna dair rivayete ve aktarılan nüzul sebebine karşı mesafeli bir tutum sergilenmiştir."⁹⁸

Görüleceği üzere dirayeti önceleyenlerin bir kısmı, 38. ayetin Mekke'de indiğini, Medine'de inmediğini ve ayetin Medine Yahudileriyle ilişkili tefsir edilmesini haklı kılan bir karinenin olmadığını söylemiştir. Bu açıdan dirayeti öncelemeleri ve rivayetin zayıf olanını reddederek 38. ayeti müşrikler veya Mekke Yahudileri bazında tefsir etmeleri, önemsenmesi gereken bir tutumdur.

⁹⁴ Ateş, *age*. IX, 32-33.

⁹⁵ Ateş, *age*. IX, 32-33.

⁹⁶ Esed, *age*. III, 1065.

⁹⁷ Karaman vd., *age*. V, 55.

⁹⁸ Derveze, *age*. II, 243-244.

2.2. Surenin 38. Ayetini Medenî Kabul Edenler ve

Medine'deki Yahudilerle İlişkilendirenler

Rivayeti önceleyenler, Kâf suresinin Mekkî ama 38. ayetinin Medenî olduğunu ve Yahudilerle ilişkilendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. İçlerinden küçük bir kısmı, 38. ayetle hem müşriklerin batıl inançlarının düzeltilmesinin ve ehl-i kitabın yanlış itikatlarının tashih edilmesinin hem de Hz. Peygambere yöneltilen göklerle yerin kaç günde yaratıldığı sorusuna cevap verilmesinin hedeflendiğini söylemiştir.

Ayeti Medine'de Yahudilerle ilişkilendirmek esasen şöyle bir varsayıma dayanmaktadır. "Kur'ân'da Yahudilere ilişkin pek çok değerlendirmeler ve referanslar bulunmaktadır. Ancak bu referansların dönemi genelde hicretten sonrasına tekabül etmektedir. Çünkü Peygamberimizin Medine'ye girinceye kadar yahudilerle herhangi bir ilişki içersinde olduğuna dair hemen hemen ciddi bir kayıt da bulunmamaktadır."⁹⁹ Fakat bu durum, Derveze'nin de belirttiği gibi doğru değildir. Mekke dönemindeki ayetlerde ehl-i kitaba oldukça fazla vurgu yapılmıştır.

Kurtûbî (ö. 1273)'de Katâde (ö. 735) ve Kelbî (ö. 763)'nin 38. ayetin Medine Yahudileri hakkında indiğini söyledikleri kayıtlıdır. Yahudilerin saçma iddiaları Kâf suresinin 38. ayeti indirilerek çürütülmüştür.¹⁰⁰ Beğavî, Taberî'deki rivayeti aynen alarak ayetin Yahudilerin tahrif edilmiş inançlarını reddetmek için indirildiğini söylemiştir.¹⁰¹

Taberî, Hz. Peygamber'le Yahudiler arasında geçen evrenin yaratılmasıyla ilgili rivayetin sonunda Hz. Peygamber'in çok öfkeli olduğuna yer vermiştir. Ona göre bu ayetle hem Hıristiyanların hem Yahudilerin Tanrı'nın istirahat ettiğine dair yanlış inanışları çürütülmüştür. Bu şekilde ayeti Medenî gören ve o bağlamda tefsir eden bir çok müfessir vardır.¹⁰²

Vâhidî'nin *Esbâbu Nüzul*'de kaydettiği birinci rivayette Medine'de yaşanan bir hadise sebebiyle 38. ayetin indiği açıklanmıştır.¹⁰³ İkinci rivayette¹⁰⁴ Yahudile-

⁹⁹ Ünver, *age*. s. 239.

¹⁰⁰ Kurtubî, *age*. XVII, 24.

¹⁰¹ Beğavî, *age*. VII, 364.

¹⁰² Taberî, *age*. XXI, 465. Tefsir için bk. Süyûtî, *Durru'l-Mensûr*, XIII, 654-655; Âcî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 186; Semerkandî, *age*. III, 274; Seâlibî, *age*. V, 280; Zuhaylî, *age*. XIII, 646; Cevzî, *age*. VIII, 22.

¹⁰³ Vâhidî'deki ilk rivayet şöyledir: "Hasan-i Basrî ve Katâde yahudilerin şöyle söylediklerini belirtmişlerdir. 'Allah gökleri ve yeri altı günde yaratmış, yedinci günde, yani Cumartesi istirahat etmiştir.' Bu sebeple onlar, Cumartesi gününü istirahat ve dinlenme günü olarak isimlendirişlerdir. Bu olay üzerine de Kâf suresi 38. ayet inmiştir." Vâhidî, *age*. s. 413 (768). Bu rivayet, mürseldir. Mürsel, tabiiinden bir ravinin sahabeyi atlayarak peygamberden veya gerçekte kendisinden hadisi duymamış olduğu sahabeyi zikrederek peygamberden rivayet ettiği hadistir. Aydınî, *age*. s. 112.

¹⁰⁴ Ebu Sa'd el-Bakkâl, İkrime ve İbn Abbas tarikiyle gelen edilen ikinci rivayet ise şöyledir: "Yahudiler, Hz. Peygambere geldiler ve göklerle yerin yaratılışını sordular. Hz. Peygamber, 'Allah yeri Pazar ve Pazartesi, dağları ve içindeki faydaları Salı, ağaçları ve suyu Çarşamba, göğü Perşembe ve güneşi ayı, yıldızları da Cuma günü yaratmıştır.' dedi. Yahudiler, 'Daha sonra ne oldu?' diye sorunca Hz. Peygamber 'Sonra arşa istiva etti.' demiştir. Bu kez yahudiler, eğer 'Sonra istirahat etti.' demek suretiyle sözünü tamamlasaydın isabetli cevap vermiş olurdu dediler. Onların bu sözüne Hz. Peygamber çok kızdı ve ardından da Kâf suresi 38. ayet nazil oldu." Bu rivayetin senedi de zayıftır. Senetdeki Ebu Sa'd, aslında Said b. el-Merzebân'dır ve Yahya b. Maîn, onun bir işe yaramadığını ve hadisinin de yazılama-

→

rin Hz. Peygambere evrenin yaratılışıyla ilgili bir soru sorduklarına ve Tanrı'nın 7. günde dinlendiğine dair bekledikleri cevabı alamadıklarına değinilmiştir. Hz. Peygamber, "Ardından Allah, arşa istiva etti." deyince onların bu kez "Sonra dinlendi." dediklerini belirtmiştir. Ona göre 38. ayet, bu olay üzerine inmiştir.¹⁰⁵

Arslan, 38. ayetin ehl-i kitap hakkında indiği rivayetini benimsemiş ve tefsirini bu anlayış üzerine oturtmuştur. Ona göre Tanrı'nın 7. gün istirahat ettiğini gündeme taşıyan Yahudilerin iddiası, bu ayetle geçersiz kılınmıştır.¹⁰⁶ Diyanet Vakıf Meâlî, Tanrı'nın istirahata çekildiğini ve arşa bağdaş kurup oturduğunu kabul eden Yahudi iddialarının, bu ayetle geçersiz kılındığını açıklamıştır.¹⁰⁷

İslamoğlu'na göre bu ayet, Allah'ın uluhiyetine aykırı olan *Eski Ahit*'teki Yahudi itikadının reddi için inmiştir. Ona göre Tanrı'nın 7. gün dinlendiğini iddia eden Yahudilerin itikadı, Allah'ın kendisine hiçbir yorgunluğun değmediği ifade edilerek çürütülmüştür.¹⁰⁸ İbn Âdil, bu ayette öldükten sonra dirilme delilinin yeniden tekrarlandığını veya Yahudilerin Tanrı'ya yakışmayan sözlerine karşılık verildiğini açıklamıştır. Ayetin zahirinden dirilmeyi reddeden müşriklere cevap verildiği de anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Mevdûdî'ye göre bu ayet, Allah'ın altı günde evreni yaratıp 7. gün istirahat ettiğini iddia eden Kitab-ı Mukaddes yazarı Papazlar ile bu efsaneyi bir inanç haline getiren Hıristiyan ve Yahudilerin Tanrı tasavvurlarına neşter vurmuştur. Papazlar, daha sonraki yüzyıllarda Tanrı'nın 7. gün istirahata çekildiği anlayışından vazgeçmiş ve kutsal kitaplarından bu ifadeyi çıkarmış olsalar bile King James'in yazdığı İncil'de "And he rested on the seventh day" cümlesiyle o eski anlayışın hala devam ettirildiği görülmüştür.¹¹⁰

Rivayeti önemseyenler, ilgili nakle dayanarak 38. ayetin Medenî olduğunu belirtmiş ve Yahudilerle ilişkilendirerek tefsir etmişlerdir. Surenin genel teması, surenin dili, üslubu, iniş yeri ve zamanı, bağlamı ve ayetin konusu rivayeti önemseyenler tarafından dikkate alınmamıştır. Surenin Mekkî oluşunda dirayetini son sınırına kadar kullanan müfessirlerin bir kısmı bile 38. ayetin tefsirinde rivayete teslim olmuşlardır. Medine'de yaşanan bir olay dikkate alınarak ayetin tefsir edilmesi, muhatapların göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur. Rivayeti öne alan müfessirlerin bir kısmı ise, surenin Mekkî olup olmadığını, yaptığı tefsirin bağlama uyup uymadığını, yaptığı açıklamanın dil, üslup ve konu açısından öteki ayetlerle uyum gösterip göstermediğini hemen hiç önemsememiştir.

→

yacağını söylemiştir. Amr b. Ali, aynı ravi için hadisnin zayıf olduğunu belirtmiştir. Vâhidî, *age*. s. 413-414 (769). Buradaki (ليس بشيء) cerhin 3. veya 4. derecesindeki bir ravi için kullanılır ve böyle bir ravinin hadisi, asla alınmaz. Yahya ise bu terimi, bazen ravinin az hadis rivayet ettiği manasında kullanılır ve bu cerh anlamına gelmemiş olur. Aydınlı, *age*. s. 89.

¹⁰⁵ Değerlendirme için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *age*. II, 41; İbn Hibbân, *age*. I, 398-399.

¹⁰⁶ Arslan, *age*. XIV, 444-445. Ayrıca bk. İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'ân*, IV, 278.

¹⁰⁷ Medine'de inen bir ayet olduğu meallere bile geçmiştir. Bilgi için bk. Karaman vd., *age*. s. 519.

¹⁰⁸ İslamoğlu, *age*. s. 1038.

¹⁰⁹ İbn Âdil, *age*. XVIII, 47. Ayrıca bk. Ebû Hayyân, *age*. VIII, 128.

¹¹⁰ Mevdûdî, *age*. V, 179-180, 488.

İbn Atıyye gibi müfessirlerin surenin Mekkî olduğunda müfessirlerin icmaından veya ittifaktan söz etmeleri, bazı müfessirlerce de göz ardı edilmiştir. İttifakın önemsenmemesinden daha garibi, 38. ayetin Mekkî olduğunu söyleyenlerin, aynı ayeti Medine Yahudileriyle ilişkilendirerek tefsir etmeleridir. Buradaki en büyük yanlış, kanaatimize göre, Medine'deki bir olayın Mekke'de yıllarca önce inmiş olan 38. ayete sebab-i nüzul yapılması veya sebab-i nüzul olarak ayete yamanmasıdır.

3. Kâf Suresi 39. Ayetin Tefsiri

Biz bu bağlamda 39. ayetin “فاصبر على ما يقولون (Resûlüm!) Onların dediklerine sabret.” kısmına yapılan yorumların da Mekkî sure içinde yer aldığı söylenen Medenî ayetler meselesinin çözümüne olumlu bir katkı sunacağı kanaatindeyiz. Zira bu ayet, kimilerince bir başka ayetle mensuh sayılmış, kimilerince muhkem add edilmiştir. Yine bir başka itibarla ayetin muhataplarının, müşrikler veya Yahudiler olduğu da söylenmiştir. Biz bu sebeple 39. ayetle ilgili tefsirlere de bir göz atmakta fayda olduğunu düşünüyoruz.

3.1. Surenin 39. Ayetini Mekkî Kabul Edenler ve Müşriklerle veya Mekke'deki Ehl-i Kitapla İlişkilendirenler

Bunlar 39. ayeti, müşriklerle veya Mekke'deki ehl-i kitapla ilişkilendiren, Medine Yahudileriyle irtibatlandırılmasını yadsıyan, onlarla ilişkili sayanları tutarsız bulan ve ayetin muhkem olduğunu ifade eden müfessirlerdir.

Râzî'ye göre surenin 39. ayetinde 'Müşriklerin öldükten sonra dirilmek mi! Bu gerçekten akıl almaz bir şey!' ¹¹¹ sözlerine karşı Hz. Peygamber'in dirençli ve sabırlı olmasının emredildiği biçiminde tefsir edilmesi, daha doğrudur. ¹¹² İbn Âşûr'a göre bu ayet, “بل عجبوا” ile başlayan surenin başındaki ilk vahiyde söz edilen durumun açıklamasıdır. Yeniden dirilme konusunda müşriklerin söylediklerine karşı Hz. Peygamber'in dirençli olması emredilmiştir. ¹¹³

Mâverdî'ye göre 39. ayette Hz. Peygamber'den gerek evrenin yaratılmasıyla gerek yeniden dirilme meselesiyle ilgili menfiliklere sabır göstermesi, bu hususlarda müşriklerle veya Mekke'deki ehl-i kitap ile mücadeleye girişmemesi ve helakleri için de beddua etmemesi istenmiştir. ¹¹⁴ Beğavî, sabırlı olma emrinin, savaşa izin verilmeden önce olduğunu ifade etmiştir. ¹¹⁵ Yani bu, Mekke ortamında yaşanan bir olayla ilgili verilen bir emirdir. Medine ortamında gerçekleşmiş olsaydı, ya Hz. Peygamber'e onlarla açıkça savaşması emredilir ya da Medine Yahudileriyle ilgili

¹¹¹ Kâf, 50/2-3.

¹¹² Râzî, *age.* XXVIII, 184-185.

¹¹³ İbn Âşûr, *age.* XXVI, 326.

¹¹⁴ Mâverdî, *age.* V, 356. Ayrıca bk. Ateş, *age.* IX, 34; Şimşek, *age.* V, 49.

¹¹⁵ Beğavî, *age.* VII, 364. Ayrıca bk. Hâzîn, *Lübâbü't-Te'vîl*, IV, 192.

olsaydı Hz. Peygamber onları Tevrat'ın tanıklığına davet ederdi. Rivayette ne savaş emrine ne de Tevra'ta tanıklığa yer verilmiştir.

Tabersî'ye göre ayette, büyücü olduğuna dair müşriklerin sözlerine karşı Hz. Peygamber'e sabır tavsiye edilmiştir.¹¹⁶ Büyüculükle suçlanması, Mekke dönemine ve 3-5. yıllar arasına denk gelen bir zaman dilimidir. Zaten sure de bu zaman aralığında indirilmiştir. Tabâtabâî, surenin bağlamının, ayetlerin tümüyle Mekkî olduğuna tanıklık ettiğini, bu sebeple 39. ayetin lafzının Medenî olduğuna dair bir işaret barındırmadığını ifade etmiştir. Ayrıca o, bazı rivayetlerde açıklandığı üzere 39. ayetin, Yahudi görüşlerinin reddi için Medine'de indiğine delil teşkil etmeyeceğini, zira Yahudilerle ilgili Mekkî ayetlerde benzer durumların yer aldığını da ifade etmiştir. Son olarak da müşriklerin yeniden dirilmeyi inkar etmek için söyledikleri sözlere Hz. Peygamberin sabırlı olması tavsiye edilmiştir.¹¹⁷ 39. ayetin, 18. ayetle bağlantılı olduğu ve bunun, zımnen müşriklerin ağızlarından çıkanları Allah'ın kaydettiği manasına geldiği ifade edilmiştir.¹¹⁸ Arslan, sabır direktifinin, Hz. Peygamber ve ümmeti için halen geçerliliğini koruduğunu¹¹⁹ söylemiştir.

Mevdûdî, ilgili ayeti, evreni yaratan ve yorulmayan Allah'ın, ölümünden sonra insanları tekrar var etmeye gücünün yeteceği, müşriklerin alaylarına karşılık Hz. Peygamber'in sabırlı olmasını tavsiye ettiği, manasız sözleri dinlememesi ve sadece hakikati açıklaması gerektiği¹²⁰ şeklinde açıklamıştır.

Görüleceği üzere dirayeti öne alan bu müfessirler, ayetteki sabretme hükümünün nesh edilmediğini ve konu olarak bu ayetin surenin diğer ayetleriyle uyumlu olduğunu açıklamışlardır. Hz. Peygambere sabır tavsiye eden mesaj, hem surenin hem ayetin Mekkî oluşuyla uyum arz etmektedir. 39. ayetteki sabır direktifi, Hz. Peygambere ve sahabeyle verilmiştir. Çünkü müşriklerin ya da Mekke'deki ehl-i kitabın itiraz ve saldırılarına ilk etapta onlar muhatap idiler. Ayetin dili ve üslubu, Mekkî sure ve ayetlerin dili ve üslubuna benzemektedir.¹²¹

Yine dirayeti öne alan müfessirlerin tefsirlerinden ayetle ilgili ortaya çıkan netice, rivayetlere endekli veya sebep-i nüzullerle bağlantılı bir biçimde tefsir edilmediği gerçeğidir. Onlar, rivayeti öne alanların dikkate aldıkları rivayeti bilmelerine rağmen o rivayete dayanmamışlardır. Zira onlar, naklin sağlığını aramışlar ve zayıfını da ayıklamışlardır. Ayrıca dirayeti önceleyenler, Mekkî-Medenînin tespitinde sebep-i nüzule ve rivayetlere ek olarak diğer enstrümanları da dikkate almışlardır. Bir de onlar, 39. ayetin tavsiye ettiği "sabırlı olma" direktifinin, hem Hz. Peygamber hem de sahabe hakkında geçerli / muhkem olduğunu tasrih etmişlerdir.

¹¹⁶ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, IX, 233; İbn Ebû Zemenîn, *age*. IV, 268.

¹¹⁷ Tabâtabâî, *age*. XVIII, 341 ve 363.

¹¹⁸ İslamoğlu, *age*. s. 1038. 6. dipnotta zımnen 17. ayetle değinilmiş, fakat doğrusu 18. ayetle olmalıdır.

¹¹⁹ Arslan, *age*. XIV, 444-445.

¹²⁰ Mevdûdî, *age*. V, 488. Ayrıca bk. Neseî, *age*. IV, 181; İbn Âdil, *age*. XVIII, 47; Âlûsî, *age*. XXVI, 192.

¹²¹ Bilgi için bk. Derveze, *age*. II, 220; İbn Âşûr, *age*. XXVI, 274.

3.2. Surenin 39. Ayetini Medenî Kabul Edenler ve Medine'deki Yahudilerle İlişkilendirenler

Rivayeti önceleyenler, surenin 39. ayetini Medenî kabul etmişler, Yahudilerle ilişkili görmüşler, bazen hem Yahudilerle hem müşriklerle aynı anda irtibatlı saymışlar, bazen de hem Mekkî hem de mensuh kabul etmişlerdir. Örnek kabildinden olmak üzere birkaç tefsirden 39. ayetin tefsir tarzlarıyla ilgili birkaç alıntı yapmak istiyoruz.

Cezâirî'ye göre Yahudiler ile diğer inkarcıların gerçeğe aykırı sözlerine karşı Nebî'nin dirençli olması istenmiştir.¹²² Celaleyn, elçiden sabırlı olmasının istendiğini ve ayetin "mâ yekûlûne" kısmıyla, müslümanların teşbihe düştüklerine ilişkin Yahudilerin söylediği sözlerin kastedildiğini¹²³ dile getirmiştir. İbn Âdil, Hz. Peygamber'in dirençli olmasına ilişkin emrin, savaş izninden önce olduğunu, sabretme direktifinin seyfi¹²⁴ ayetiyle nesh edildiğini açıklamıştır.¹²⁵ İbn Atıyye, Yahudiler Tanrı'nın istirahat ettiğini söyledikleri için 39. ayette ehl-i kitabın kastedildiğini ve bu sözlerin Mekke'de söylendiği belirtilmiştir. Bu durumda ayet, hem Yahudilerle hem de müşriklerle ilişkili kılınmış ve seyfi ayetiyle hükümü ilga edilmiştir.¹²⁶

Rivayeti önceleyenlerin bir kısmı, surenin Mekkî olduğunu söylemekle isabetli davranmış ve ayeti nesh meselesiyle de ilişkilendirmemişler fakat onlar ayeti, Yahudilerle irtibatlandırarak yanlışa düşmüşlerdir. Rivayeti önemseyenlerin diğer bir kısmının, 39. ayette hem Kureys'e hem de müşriklere işaret edildiğini söylemesi, ayetin bizzat Mekkî olduğunun itirafından başka bir şey değildir. Hz. Peygamberin, Medine dönemindeyken Yahudilerle ilgili sabırlı olma direktifi almış olması imkansızdır. Medine'de Yahudilerle ilgili bir mesele olduğunda konunun ya Tevrat'a havale edildiği veya bilginlere sorulduğu bilinmektedir.

Rivayeti öne alanların bir kısmı, birçok açıdan Mekke'de indiği kanıtlanan bir ayeti, maalesef Medine'de Hz. Peygamber'in Yahudilerle yaşadığı bir vakıyayla açıklama tuhaflığına düşmüşlerdir. Mekkî-Medenî konusunda Hz. Peygamber'den hiç bir bilgi nakledilmemesine rağmen rivayetlere dokunulamaz muamelesi yapılmış ve sonuçta rivayetler karşısında ayetler savunmasız bırakılmıştır.

Sonuç

Mekkî-Medenî meselesi, tamamen halledilmiş değildir. Özellikle Mekkî veya Medenî surelerde yer alan Mekkî veya Medenî ayetler konusu ise çok fazla işlenmemiştir. Kâf suresinin 38. ayeti, Mekkî surelerde yer alan Medenî ayetler kategorisinde değerlendirilmiştir. Neticede 38. ayetin Mekkî surede yer alan Medenî ayet olmadığı net olarak tespit edilmiştir.

¹²² Cezâirî, *age*. V, 136.

¹²³ Mahallî-Süyûtî, *Celâleyn*, II, 520. Ayrıca bk. Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, V, 144; Neseî, *age*. IV, 181; Zemahşerî, *age*. V, 605; Zuhaylî, *age*. XIII, 645.

¹²⁴ Müfessirlerin bir kısmı Tevbe suresinin 5. ayetini, mensuh saymak için birçok ayetin tepesinde Demokles'in kılıcı gibi sallamıştır.

¹²⁵ İbn Âdil, *age*. XVIII, 47. Ayrıca bk. Kurtubî, *age*. XVII, 24.

¹²⁶ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, V, 168.

Dirayeti öne alanların, 38. ayetin, hem evrenin yaratıcısının ölümünden sonra insanı tekrar hesap vermek üzere dirilteceğine dair müşriklere bir cevap teşkil ettiğini dikkatlere sunmaları, hem de Mekke'de Tanrı'nın yorulmuşluğunu dillerine dolayan Yahudi anlayışına bir reddiye olduğunu söylemeleri, son derece tutarlı görünmektedir. Buna karşın rivayeti önceleyenler, nakle verdikleri değer kadar sure ve ayetin konusuna, diline, üslubuna ve muhatabına değer vermemişlerdir. Onların, aynı surede yer alan *الاول افعيينا بالخلق الاول* ayetini, Medenî görmemeleri ve oradaki Yahudileriyle ilişkili addetmemeleri ise dikkate alınması gereken bir yanılıdır.

39. ayetin *فاصر على ما يقولون* bölümü de Mekkî-Medenî tartışmasından yakasını kurtaramamıştır. Rivayeti öne alanların, ayeti, Medenî bir ayet olarak görmeleri, Medine'deki Yahudilerle ilişkilendirmeleri ve mensuh saymaları, tutarsız bir yaklaşımdır. Buna karşın dirayet öne alanların, ayeti, müşriklere veya Mekke'deki ehl-i kitapla irtibatlı kabul etmeleri ve ayetin muhkem olduğunu ifade etmeleri, daha tutarlı bir yaklaşımdır.

Kaynakça

- Âlûsî, Şihâbüddin Mahmud, *Rûhu'l-Meânî*, Tûrâsü'l-Arabî, Beyrut ty.
Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yay. İstanbul ty.
Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar, İstanbul 1991.
Aydın, Abdullah, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, Timaş A.Ş., İstanbul 1987.
Bâkullânî, Kadî Ebu Bekr, *İntisâr li'l-Kur'an*, Beyrut 2001.
Beğavî, Ebû Muhammed, *Meâlimü't-Tenzil*, Riyad 1409.
Beyhakî, Ebû Bekr, *Delâilü'n-Nübüvve*, Beyrut 1408/1988.
Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Beyrut 1998.
Birişik, Abdülhamit, "Sûre", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2009.
-----, "İbnü'n-Nakîb", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1989.
Câbirî, Muhammed Abid, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakim*, Mağrib 2008.
Ca'berî, İbrahim b. Ömer, *Hüsnü'l-Meded fi Fenni'l-Aded*, yy. 2005.
Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1984.
-----, *Funûnü'l-Efnân fi Uyu'ni Ulumi'l-Kur'an*, yy. 1987.
Cezaîrî, Ebu Bekir, *Eyseru't-Tefsîr li Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr*, Medine ty.
Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, ty. yy.
Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsire Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Tunus 2008.
-----, *Sîratü'r-Rasûl*, thk. Abdullah b. İbrahim Ensârî, Beyrut 1400.
Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, Beyrut 1993.
Ebû Şuhbe, Muhammed, *Medhal li Dirâseti'l-Kur'an*, Riyad 1987.
Ebu's-Şeyh, Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Azame*, Riyad ty.
Elbânî, Muhammed Nâsıruddin, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe*, Riyad 2004.
Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koçtak-Ahmet Ertürk, İstanbul 1999.
Hâkim, Ebû Abdullah, *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, Daru'l-Harameyn, Kahire 1997.
İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984.
İbn Atıyye, Ebu Muhammed el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri Kitâbillâhl-Azîz*, yy. 2001.
İbn Âdil, Ömer b. Ali, *Lubâb fi Ulumi'l-Kitâb*, Beyrut 1998.
İbn Ebû Zemenîn, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, 2002.
İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Riyâd 1999.
İbn Hibbân, Ebû Hâtîm, *Mercûhîn mine'l-Muhaddîsîn*, Riyad 1420/2000.
İbn Habîb en-Nisâbü'rî, *Tenzîlu'l-Kur'an ve Tertibuh*, Riyad 1422/2002.
İbrahim, Musa İbrahim, *Buhûs Menheciyye fi Ulûmi'l-Kur'an*, 1996.
İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, ty. yy.
-----, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, haz. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut 1960.
İcî, Abdurrahman b. Muhammed, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut 2004.
İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an-ı Kerim*, Düşün Yay. İstanbul 2008.

- İsmail, Muhammed Bekr, *Dirâsat fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Menâr, yy. ty.
- Itr, Nureddin, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Matbaatü's-Sabah, Dimeşk 1991.
- Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, TDV Yay. Ankara 2008.
- Karaman vd., *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Mealî*, TDV Yay. Ankara 2010.
- Kâsmî, Cemaluddin, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Kahire 1957.
- Kurtubî, Ebû Abdullah, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Riyad 1952.
- Küçükaşçı, M. Sabri, "Mekke", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1996.
- Mabed, Muhammed Ahmed, *Nefehât min Ulûmi'l-Kur'ân*, Medine 1986.
- Mahallî-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, yy. ty.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Beyrut ty.
- Mennâu'l-Kattân, Halîl, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire 2000.
- Mevdüdü, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân-ı Kerim*, Çev. Heyet, İnsan Yay. İstanbul 1991.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Beyrut 2000.
- Neseî, Ebu'l-Berekât, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Pamuk Yay. İstanbul ty.
- Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, yy. 1981.
- Sâbır, Ebu Süleyman, *Mevridu'z-Zem'ân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Bombay 1984.
- Seâlibî, Abdurrahman b. Muhammed, *Cevâhiru'l-Hisân*, Beyrut ty.
- Sehâvî, Ebu'l-Hasen, *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ*, Mekke 1987.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys, *Bahru'l-Ulûm*, Beyrut 1993.
- Suphî es-Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*,
- Süyûtî, Ebu'l-Fazl, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Arabistan, ty.
- , *Durrü'l-Mensûr Fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Kahire 2003.
- , *et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr*, yy. 1404/1983.
- , *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, 1. bs. Beyrut 1422/2002.
- Sübkî, Abdulvehhab b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, yy. ty.
- Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı*, Beyan Yay. İstanbul 2012.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali el-Yemenî, *Fethu'l-Kadîr*, San'a 1994.
- Tabâtabâî, Huseyin, *Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1997.
- Taberî, Ebû Cafer, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Kahire 2001.
- Tabersî, Ebû Ali Emînüddin, *Mecmeu'l-Beyân*, Müessesetü'l-E'lâ, Beyrut 1995.
- Ünver, Mustafa, *Tefsîr Usûlünde Meklâ-Medenî İlmi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniver-sitesi SBE. Samsun 1998.
- Vâhudî, Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, Beyrut 1991.
- Yaşaroğlu, Kamil, "Kâf Suresi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994.
- Zerkeşi, Bedruddin, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru't-Türâs, Kahire 1984.
- Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, Riyad 1998.
- Zerkânî, Muhammed, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1995.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-Akide ve's-Şerîa ve'l-Menhec*, Dimeşk 2009.